

Rhetorica Scandinavica, ISBN 1397-0534

No 39, 2006, pp. 18--33

Publisher: Retorikförlaget AB

Author(s): Morten Knudsen, Copenhagen Business School.

Title: "Persuasion or Displacement? On the varying answers of the rhetorical tradition and systems theoretical sociology to the contingency of communication" [Overtalelse eller forskydning? – Om retorikkens og den systemteoretiske sociologis forskellige svar på kommunikationens kontingens]

Abstract:

Recent systems theoretical sociology has approached the rhetorical tradition. Its subject of analysis is defined as communication and like rhetoric its point of departure is the problem of the contingency of communication. But on the other hand systems theoretical sociology differs considerably from the rhetorical tradition in the answers found to the problem of the contingency of communication. This article investigates this blend of common problem and different answers – from a systems theoretical perspective. The article does not aim at a theoretical fusion between the two disciplines; instead it proposes to experiment with empirical and analytical possibilities, to place the analyses in a historical-functional context, and to strengthen the focus of the disciplines through mutual observation and dialogue.

Keywords:

systems theory, sociology, Luhmann, rhetoric, contingency, communication

Morten Knudsen:

Overtalelse eller forskydning?

Om retorikkens og den systemteoretiske sociologis forskellige svar på kommunikationens kontingens

Systemteoretisk sociologi har de senere år nærmet sig retorikken på væsentlige punkter. Dels gør den kommunikation til genstand for sin analyse, dels deler den retorikkens udgangspunkt i en problematik om kommunikationens kontingens. Men samtidig lokaliserer den systemteoretiske sociologi ganske anderledes svar på kommunikationens kontingens end retorikken. Det er dette mix af fælles problematik og forskellige svar, som nærværende artikel udarbejder – ud fra et systemteoretisk perspektiv. Artiklen er ikke båret af en idé om at fusionere retorik og sociologi, i stedet lægger den op til at eksperimentere med de empiriske analysemuligheder, til at placere analyserne i en historisk-funktionel sammenhæng og til at styrke disciplinernes respektive foki gennem en gensidig iagttagelse.

Når samfundsmæssige fænomener skal beskrives og analyseres, er der i dag fokus på kommunikation. Sådan har det ikke altid været. Tidligere har man i socialfilosofi og samfundsvidenskab forstået og beskrevet samfundet som et kontraktuelt forhold, som et sædeligt forhold, som økonomiske udvekslingsformer, som summen af sociale relationer osv. Men de senere år har kommunikationsbegrebet fået en stadig mere central position i samfundsvidenskabernes analyser. Sociologer som Jürgen Habermas og Niklas Luhmann analyserer samfundet som kommunikation, en indflydelsesrig idéhistoriker som Michel Foucault har været med til at starte en bølge af diskurs-analyser, inden for organisationssociologien er man blevet optaget

af ”organizational narratives”, af storytelling, branding og lignende. Der kommer stadigt flere kommunikationsuddannelser, ligesom filosofi og videnskab i det 20. århundrede har foretaget et ”linguistic turn” og har opdaget sig selv som sproglige aktiviteter.

Det er nærliggende at forstå retorikkens aktuelle opblomstring som del af en mere generel tendens til, at samfundet i den vestlige verden i stigende grad beskriver sig selv som et kommunikativt konstitueret samfund. Det giver retorikken og dens omfattende repertoire af begreber og problemstillinger ny aktualitet. Samtidig rykker retorik og sociologi nærmere på hinanden. Retorikken nærmer sig sociologien, fordi dens genstand, kommunikation, bliver

lig med samfund. Og sociologien nærmer sig retorikken, fordi dens genstand – samfundet – bliver kommunikation. Retorikken bliver relevant for sociologien med sin gennem årtusinder udviklede analyse af kommunikation. Og sociologien bliver relevant for retorikken i kraft af sin sans for de samfundsmæssige betingelser for kommunikation. Samlet lægger det op til en nærmere diskussion af forholdet mellem retorik og sociologi, en diskussion denne artikel er et bidrag til.

Både retorik og sociologi er i dag polymorfe felter, differentieret på kryds og tværs i forhold til opfattelsen af deres egenart, genstandsområde og erkendelsesinteresse. Det er i dag ikke muligt at give én dækkende beskrivelse af, hvad retorik eller sociologi er. Som Portnoy siger det, så er den retoriske tradition kendetegnet ved kontingens,¹ hvilket også gælder for den sociologiske tradition. En diskussion af forskelle og ligheder mellem de to traditioner rummer derfor nødvendigvis en reduktion af deres kompleksitet. I denne artikel reducerer jeg retorikkens kompleksitet med afsæt i Aristoteles' bestemmelse af retorikkens område som det kontingente. Og sociologiens kompleksitet reducerer jeg ved at tage afsæt i én type sociologi, nemlig Niklas Luhmanns systemteoretiske sociologi. Dels er Luhmanns sociologi den pt. mest omfattende og ambitiøse sociologi, dels sætter den kommunikation som det, samfundet består af – og synes således at være oplagt at få i spil i forhold til retorikken.

Kontingens som fælles udgangspunkt

Denne artikels tese er, at den systemteoretiske sociologi og retorikken deler et fælles udgangsproblem, som de til gengæld lokaliserer meget forskellige løsninger på. Nedenfor skal jeg a) gøre rede for, hvad det er for et fælles udgangsproblem og b) vise hvilke typer af løsninger, den systemteoretiske sociologi søger til forskel fra retorikken.

1 Portnoy (2003).

Ifølge hermeneutikken vil det at forstå en tekst sige at forstå det spørgsmål, som den er svar på.² Og selv om retorik og sociologi i deres traditioner og selvforståelse kan ligge langt fra hinanden, finder man i dag en nærhed mellem det spørgsmål, som retorikken er svar på, og det spørgsmål, som er med til at konstituere den systemteoretiske sociologi.

Hvilket spørgsmål er retorikkens begreber om stil, genrer, appelformer og så videre svar på? De er svar på et spørgsmål om, hvordan sandsynligheden for tilslutning øges, når den omhandlede sag er kontingent, det vil sige hverken nødvendig eller umulig. Følger vi Aristoteles, er retorikkens genstand "sådanne ting, som mennesker drøfter og overvejer deres stilling til, fordi de "kan være anderledes." Det uforanderlige drøfter ingen."³ Perelmans og Olbrechts-Tytecas bestemmelse i *The New Rhetoric* af retorikkens område er helt kongruent med Aristoteles': "The domain of argumentation is that of the credible, the plausible, the probable, to the degree that the latter eludes the certainty of calculation."⁴

Aristoteles forbinder retorikken med en bestemt erkendelsesform, "nemlig den der er knyttet til det sandsynlige, det mere eller mindre sikre etc. – den praktiske filosofis enemærker."⁵ Dermed er retorik også en teori om erkendelsen af de områder af tilværelsen, hvor vi ikke kan få sikker viden, men må nøjes med det sandsynlige, det rimelige. Det er en erkendelsesteori for de områder, hvor der må argumenteres ud fra noget mere eller mindre tilfældigt.⁶

I Aristoteles' kommunikationsbegreb spiller tilhørerne en vigtig rolle. Det er nemlig tilhørerne, modtagerne, som afgør om talen er overbevisende: "Overbevisning skabes gennem tilhørerne, når disse af talerens ord påvirkes i retning af en vis følelsesmæssig affekt (*pathos*)."⁷

2 Gadamer (1990), side 375.

3 Aristoteles (1983), side 23.

4 Perelman og Olbrechts-Tyteca (1971), side 1.

5 Lindhardt (1975), side 33.

6 Lindhardt (1975), side 30f.

Kommunikationen fuldbyrdes i tilhørerens, eller med Perelmans ord, så er det "in terms of an audience that an argumentation develops".⁸ Det er derfor også publikum som har "the major role in determining the quality of argument...". Kombinationen af på den ene side tilhørerens afgørende rolle og på den anden side retorikkens beskæftigelse med det kontingente fører til spørgsmålet om, hvordan sandsynligheden for tilslutning til argumentationen øges. Hvordan opnår man tilslutning, når tingene også kunne være anderledes? Hvordan vinder man tilhørerne for sig og sin sag, når den sag også kunne være anderledes?

Udfordringen ved en eller flere tilhøreres tilslutning er uadskilleligt forbundet med, at retorikkens område netop er det, der kunne være anderledes. Det er kontingensen som gør spørgsmålet om tilslutning relevant: "Persuasion involves choice, for only in so far as man is free can he be persuaded".¹⁰ Kun fordi noget kunne være anderledes og tilhørernes tilslutning derfor heller ikke er nødvendig, giver det mening at være optaget af "persuasio". Kontingens er på en gang retorikkens mulighedsbetingelse (var der ikke kontingens, var der heller ingen grund til retorik) og så det "problem", som retorisk praksis må finde løsninger på. Retorikkens problem er således: hvordan øge sandsynligheden for tilslutning til et kontingent emne?

Den retoriske tradition reagerer på den manglende nødvendighed på to måder. Dels kan man studere, hvordan tekster og talere (og i stigende grad forskellige visuelt baserede medier)¹¹ søger at opnå tilslutning, dels kan man, på baggrund af sådanne analyser, formulere op-

skrifter og anbefalinger.

Det er for så vidt kontingens, som genererer retorikkens analyser, idet man analyserer forskellige bud på, hvordan sandsynligheden for tilslutning øges.

Vil man karakterisere sociologien analogt til den måde, som jeg ovenfor har forsøgt at karakterisere retorikken ved at reducere dens kompleksitet til ét basalt spørgsmål (nemlig: hvordan øge sandsynligheden for at man opnår tilhørernes tilslutning til en kontingent tale?), så kunne et bud være, at sociologien kan ses som bestræbelser på at svare på det spørgsmål, som den tyske sociolog Georg Simmel formulerede i 1908, nemlig "Hvordan er samfundet muligt?"¹² Eksempelvis kan nogle af sociologiens centrale begreber som normer, institutioner og roller siges at være svar på spørgsmålet om samfundets muliggørelse. I det følgende knytter jeg særligt an til den tyske sociolog Niklas Luhmann (1927-1998).¹³ Hans sociologi er formodentlig dén almene sociologi som i dag har størst affinitet til retorikken.¹⁴ Dels definerer han samfundets mindste enheder som kommunikation og samfundet som et netværk af kommunikative elementer.¹⁵ Dels forstår Luhmann ganske

12 Simmel (1992), side 42ff. Ekskursen med overskriften "Hvordan er samfundet muligt?" findes i dansk oversættelse i Simmel (1998).

13 Niklas Luhmann (1927-1998) arbejdede på et usædvanligt ambitiøst sociologisk forskningsprogram, der har udmøntet sig i over 300 videnskabelige artikler og mere end 50 bøger. Milepæle i hans arbejde er en generel teori om sociale systemer Luhmann ([1984]2000) og en teori om samfundet (1997). Hertil kommer omfattende analyser af enkelte samfundsmæssige systemer (ret, økonomi, opdragelse, religion, politik, videnskab, kærlighed), flere organisationssociologiske værker, og endelig har han udarbejdet omfattende analyser af nyere tids centrale semantikker i værket *Gesellschaftsstruktur und Semantik* bd. 1-5.

14 Se også Moe (1999).

15 Klassisk sociologi har typisk individet og dets handlinger som samfundets mindste element. Det turde være klart, at en sociologi, der bestemmer samfundet som kommunikation og dets mindste elementer som kommunikative elementer må rejse spørgsmålet om, hvordan elementerne knyttes sammen (altså realiserer samfund) på en anden

7 Aristoteles (1983), side 33-34.

8 Perelman og Olbrechts-Tyteca (1971), side 5.

Perelman skriver ligeledes "For all argumentation aims at gaining the adherence of minds, and, by this very fact, assumes the existence of an intellectual contact." (Perelman 14)

9 Perelman og Olbrechts-Tyteca (1971), side 24.

10 Duncan efter Fafner (1977), side 73.

11 For eksempel Sandvik (2004) og Kjeldsen (2004).

parallelt til retorikken kommunikation som kontingent, som noget, der hverken er nødvendigt eller umuligt. Dermed bliver kommunikation i udgangspunktet usandsynlig og forklaringskrævende. Det gør den, fordi kommunikationen først fuldbyrdes ved tilslutningen (ganske parallelt til retorikkens fokus på tilhørerne). Spørgsmålet om social orden bliver i en sociologi med kommunikation som genstand ikke mindst til et spørgsmål om tilslutning. Tilslutning skal her forstås som det, at kommunikative elementer bruger tidligere elementer som information, ligesom de selv bliver til information for efterfølgende kommunikationer. Og eftersom kommunikationens indhold er kontingent, så er også tilslutningen kontingent - der er ingen nødvendighed i tilslutningen. Tilslutningen - og dermed sociale systemer - bliver forklaringskrævende.

Både Luhmann og retorikken har spørgsmålet om kontingens som det spørgsmål, der genererer analyserne. Og når samfundet forstås som bestående af kommunikation bliver spørgsmålet om, hvordan samfundet er muligt til et spørgsmål om, hvordan sandsynligheden for kommunikation øges, når den er kontingent - altså ganske tæt på Aristoteles' problematik. Luhmann tager afsæt i, at kommunikationen på den ene side er usandsynlig og på den anden side foregår; derfor spørger han, hvordan den undgår at lammes af sin egen kontingens; hvordan sikrer samfundet sin fortsatte beståen? På den ene side arver den systemteoretiske sociologi retorikkens problembewidsthed, dens bevidsthed om tilslutningens mangel på nødvendighed, og dens brug af dette fravær af nødvendighed til at generere iagttagelser med (idet den spørger efter, hvad der får nogle taler til at virke). For så vidt er retorikken og systemteorien ganske tæt på hinanden i deres udgangspunkt. På den anden side baserer de deres analyser på forskellige antagelser, hvilket får konsekvenser

måde, end en sociologi, der går ud fra, at samfundet består af individer, hvis handlinger skal koordineres.

både for, hvad de forstår ved kommunikation, og for hvilke svar de kan finde på spørgsmålet om, hvordan kontingensen håndteres.

Jeg skal i næste afsnit pege på to centrale forskelle i retorikkens og den systemteoretiske sociologiske kommunikationsopfattelse. I et efterfølgende afsnit skitserer jeg, hvilken retning Luhmanns analyser tager - når de nu ikke følger retorikkens analyser af appelformer, troper og figurer.

Retorikkens og den systemteoretiske sociologiske forskellige antagelser

Overtalelse spiller en central rolle i retorikken.¹⁶ Selv om persuasio har flere betydninger, er det karakteristisk, at begrebet er forbundet med en talers intention. Som Villadsen udtrykker det: "At anskue en tekst retorisk har traditionelt villet sige, at man går ud fra en antagelse om, at teksten er udtryk for en vilje til påvirkning af publikum fra retors side. En tekst er ifølge denne opfattelse retorisk, hvis den kan siges at skulle realisere en intention hos retor om en persuasiv virkning."¹⁷ Ligeledes bestemmer Vickers

16 Om deres store undersøgelse af TV-debatter i Bytingen skriver Jørgensen et.al eksempelvis: "Det overordnede formål med undersøgelsen er at finde svar på hvordan man overbeviser andre og vinder stemmer hos et repræsentativt publikum af danske borgere i en debat om et konkret politisk spørgsmål. (...) Retorik handler kort sagt - og meget forenklet - om hvordan man overtaler/overbeviser andre. Det vil sige at spørgsmålet om tekstens effekt hos modtagerne, eller i retorisk terminologi den persuasive virkning, altid er centralt." (Jørgensen et.al. (2006), side 21.

17 Villadsen (2002), side 7. Som Villadsen gør opmærksom på, er denne intentionelt-instrumentelle opfattelse dog omdiskuteret og kun en blandt flere retorik-opfattelser. Nogle vil snarere forstå retorik som en særlig kundskabsform, som en teori om erkendelse. For så vidt står der en diskussion af, om retorik er en særlig form for (teori om) erkendelse eller om det er teknik. Det synes dog nogle gange at være en skindiskussion, idet retorikken arbejder med en særlig kundskabsform, som gør overtalelsen (og dermed det "tekniske" aspekt) relevant.

retorik som "the art of persuasive communication".¹⁸

Den systemteoretiske sociologi kan ikke på samme måde som retorikken tage udgangspunkt i en talers intention. Siden Marx har det i sociologien været en pointe, at individers interesser og intentioner ikke er givet per natur. Individets intentioner er selv samfundsmæssigt konstituerede. Og når intentioner selv er socialt konstituerede, kan de ikke samtidig fungere som forklaringer på det sociale. Sociologien må, om ikke andet så for at kunne begrunde sig selv, insistere på et samfundsmæssigt niveau med en egen logik og kan derfor ikke som retorikken tage udgangspunkt i talerens intentioner.

Det er selvfølgelig en dagligdags erfaring, at nogle vil noget med nogen, at der appelleres og søges overtalt. Og meget sociologisk forskning tager da også afsæt i individers og kollektive aktørers bevidste interesser og nyttemaksimering. Men Luhmanns systemteoretiske sociologi problematiserer denne dagligdags erfaring om en intention bag kommunikationen. Hos Luhmann hedder det i stedet, at det er kommunikationen, der kommunikerer.¹⁹ Kommunikationen har ikke et ophav uden for sig selv, hvilket dog ikke udelukker, at man i kommunikationen kan tilskrive den en oprindelse i et bevidst subjekt og subjektets intentioner. Vi tildigter en "Täter" bag "Tun", et subjekt bag handlingen, som det hedder hos Nietzsche. Ifølge Luhmann er der tale om, at den kommunikerende er kommunikationens parasit: man bliver taler, fordi en iagt-tager i kommunikationen tilskriver én talen.

Det kan lyde sært, at kommunikationen kommunikerer og derved producerer sig selv. Vi ved jo, at der ikke er nogen kommunikation uden mennesker, altså må det være mennesker som kommunikerer? Nej, siger Luhmann. Hvis samfundet bestod af mennesker, ville det være umuligt at bestemme samfundet som et entydigt begreb – ville det så også bestå af arme og

ben, af tanker og enzymer; ville frisøren klippe samfundets hår og skulle samfundet have insulin, som Luhmann polemisk spørger.²⁰ For at undgå sådanne begrebslige uklarheder bestemmer Luhmann samfundet som noget, der er karakteriseret ved én operationsform, nemlig kommunikation. Han definerer samfundet som "det omfattende system af alle kommunikationer, som reproducerer sig selv autopoietisk, når det i et rekursivt netværk af kommunikationer hele tiden skaber nye (og altid anderledes) kommunikationer."²¹ Samfundet består således udelukkende af kommunikation og rummer hverken genstande eller mennesker. At samfundet er autopoietisk vil bl.a. sige, at det er operativt lukket. Det betyder, at kommunikation produceres af kommunikation i netværk, hvor de enkelte kommunikationer viser tilbage til tidligere kommunikation og frem mod kommende. Det er også derfor tilslutning, dvs. kommunikative elementers tilslutning til hinanden, bliver helt central. De enkelte kommunikative elementer realiseres først, når de videre kommunikationer benytter sig af dem, uden tilslutning er de blot støj.

Samfundet eller "det sociale" består således ikke af lande eller mennesker, men af utallige kommunikationer. Det er så igen kommunikationer, der er opdelt i en række forskellige sociale systemer. Luhmann skelner her mellem a) nogle omfattende *funktionsystemer* (ret, økonomi, videnskab, kunst, opdragelse, religion m.fl.), der strukturerer deres kommunikation ved hjælp af forskellige distinktioner, som verden iagttages igennem (retten iagttager og kommunikerer om sin omverden på en anden måde og ud fra andre distinktioner end eksempelvis økonomien og kunsten), b) *organisationer* der strukturerer deres kommunikation gennem beslutninger, herunder beslutninger om, hvem der er medlem af organisationen og c) interaktioner der strukturerer deres kommunikation ved hjælp af de personer, som deltager i interaktionen.

18 Vickers (1988), side 1.

19 Se Luhmann (2000a), side 178 ff. for en fremstilling af Luhmanns kommunikationsbegreb.

20 Luhmann (1997b), side 62.

21 Luhmann (1997b), side 72.

Selv om samfundet består af kommunikation, er det klart, at der ikke ville være samfund uden mennesker. Men mennesket (hvis man ved menneske forstår individets krop og tanker) kommer til at befinde sig i samfundets omverden. En omverden, som samfundet på en gang er afhængigt af – på samme måde som bevidstheden er afhængigt af hjernen uden at hjernen af den grund befinder sig i bevidstheden – og afgrænset fra. At individet befinder sig uden for samfundet betyder derfor ikke, at det er betydningsløst. Tværtimod er det ifølge Luhmann en måde netop at tage individualitet alvorligt på. At sætte individet uden for samfundet betyder at forstå dets tanker, bevidsthed og følelser som et produkt af dets egen aktivitet og ikke som entydigt samfundsmæssigt bestemt.²² Bevidstheden er således også autopoietisk og dermed afgrænset fra omverdenen. En afgrænsning, der selvfølgelig tvinger sociologien til at analysere, hvordan samfund og individ er koblet til hinanden – når de nu ikke er identiske.²³

Ud over at det giver nogle teoretiske fordele med en skarp afgrænsning af samfundsbegrebet (dvs. af sociologiens genstand) er der også nogle mere erfaringsnære forhold, der taler for Luhmanns teoretiske præmis om, at samfundet består af kommunikation, der kommunikerer. Dels er det ikke uden erfaring, at kommunikationen kan udvikle sig, uden at man kan føre den tilbage til de involveredes motiver og intentioner. Konfliktforløb er her måske det klareste eksempel. Hvem har ikke prøvet at være involveret i konflikter og skænderier, som tilsyneladende har deres egen logik? Men man kan også pege på roligere områder. Så snart man ser ud over den konkrete talesituation, er det klart, at denne situation er spundet ind i et kommunikativt netværk af mulige temaer, af subjektpositioner, af tidsmæssige begrænsninger – forhold som i høj grad er med til at bestemme den konkrete tale. Kommunikation udvikler sig ud fra

22 Luhmann (2000), side 302ff.

23 Den problematik behandles indgående i Luhmann (2000), side 254ff.

forventninger til kommende kommunikation samt ud fra tidligere kommunikation og de problemer, huller, temaer, forventninger og dynamikker tidligere kommunikation har medført. Eksempelvis kan kommunikationen i et klasse-lokale ikke fyldestgørende forstås ud fra lærerens eller elevernes intentioner og retoriske evner.

Lærer-elev eksemplet peger på den anden forskel mellem retorikken og den systemteoretiske sociologi, som jeg her skal trække frem. Introduktioner til retorikken gør som oftest opmærksom på retorikkens baggrund i en særlig historisk situation med et begyndende demokrati, en situation hvor den enkelte mands tale blev vigtig. Vickers gør eksempelvis opmærksom på, hvordan de første lærere i retorik kom frem som svar på et socialt behov.²⁴ Retorikken har fastholdt sit fokus på den enkelte tale eller tekst, men har haft mindre fokus på ændringerne i retorikkens social-historiske kontekst. Det omvendte gør sig gældende for den systemteoretiske sociologi, som har fokuseret på de kommunikativt skabte forudsætninger og rammer (eksempelvis juridiske, normative og æstetiske) for den konkrete tale-situation. Det er forudsætninger, som ikke kan forstås fyldestgørende ud fra lokaliserbare aktørers intentioner i konkrete situationer. Den systemteoretiske sociologi er i dag interesseret i mere anonyme størrelser, som ikke kan føres tilbage til en enkelt taler og hendes intentioner. Ændringer i befolkningens moralopfattelser kan eksempelvis næppe forklares som resultat af nogle lokaliserbare taler eller tekster. Til gengæld kan moralopfattelserne sætte nogle betingelser for, hvad der kan siges i konkrete situationer. Den systemteoretiske sociologi søger at belyse samfundsmæssige institutioner, som er kommunikativt skabt – uden at man af den grund kan føre dem tilbage til en konkret situation og konkrete motiver.

Sammenfattende kan man sige, at retorikken og den systemteoretiske sociologi ligner hinand-

24 Vickers (1988), side 6.

en, idet begge traditioner ud fra en antagelse om kontingens arbejder med, hvordan sandsynligheden for kommunikativ succes øges. Men de to traditioner opererer med forskellige antagelser, hvoraf jeg har trukket to frem. Dels tager den systemteoretiske sociologi ikke udgangspunkt i intentionelle aktører, dels fokuserer den ikke (kun) på afgrænsede, konkrete formidlinger (taler, tekster, billeder...). Resultatet er, at dens analyser af håndteringen af kontingens falder i andre retninger end retorikkens. I stedet for at spørge til positive appeller, bevidste overbevisningsforsøg, bliver man på et kommunikativt niveau og spørger til, hvordan kommunikationen undgår at blive blokeret af sin egen kontingens. Centrale svar er her, som vi skal se, strukturer, medier og afparadoksering.

Sociologiske analyser af håndteringen af kommunikativ kontingens

Her skal jeg beskrive, hvilke "løsninger" Luhmanns sociologi lokaliserer på det kontingens-problem, som både ligger bag systemteoriens analyser og bag retorikkens analyser af overtalelse.

Den manglende nødvendighed, som er et af retorikkens udgangspunkter, forstærker den systemteoretiske sociologi som nævnt til en påstand om, at kommunikationen er usandsynlig og derfor forklaringskrævende. Det er en påstand, som ikke mindst fungerer som metodisk generator af iagttagelser.²⁵ Antagelsen om kommunikationens usandsynlighed kombineret med den faktiske eksistens af kommunikation, rejser spørgsmålet om, hvordan kommunikationen er gjort sandsynlig. Idet Luhmann formulerer kontingens-problematikken og kommunikationens usandsynlighed i forskellige varianter, kan han også lokalisere forskellige empiriske "løsninger". Problemet i at motivere til tilslutning genfindes i direkte interaktioner, i organisationer og på et samfundsmæssigt plan. Men problemet manifesterer sig forskelligt og finder

25 Luhmann (2000a), side 155.

forskellige løsninger. Jeg skal her skitsere tre variationer af formuleringen af usandsynlighed - samt de tilhørende "svar".

Den usandsynlige kommunikation I - dobbelt kontingens

Kommunikation er kontingent, fordi den rummer en række selektioner. Ifølge Luhmann består kommunikation af tre selektioner: en selektion af information (kommunikationens indhold), en selektion af meddelelse (kommunikationens form) og en selektion af forståelse (netop fordi information og meddelelse er to forskellige selektioner, må det i forståelsen selekteres, hvordan information og meddelelse er relateret - er der for eksempel tale om et ironisk udsagn?). Hertil kommer en selektion af tilslutning, det vil sige, af om man lægger sine egne videre kommunikative operationer i forlængelse af meddelelsen.

Idet der altid er flere personer involveret i kommunikation taler Luhmann (inspireret af den amerikanske sociolog Parsons) om dobbelt kontingens.²⁶ Både ego og alter befinder sig i en kontingent situation og iagttager hinandens selektioner som kontingente. Ego må således forholde sig til, at alter kunne have meddelt noget andet, og alter må forholde sig til, at han ikke kan bestemme, hvordan ego knytter an til hans meddelelse. Og begge må forholde sig til, at den anden forholder sig til disse muligheder. Denne dobbelte kontingens gør kommunikationen så åben og risikabel, at den i udgangspunktet kan ansues som ganske usandsynlig.²⁷

Problemet ved den dobbelte kontingens kan siges at være så stor åbenhed, at selektionerne i kommunikationen ikke koordineres på en mere stabil måde. Når man analyserer, hvordan sand-

26 Luhmann (2000a), side 143 ff.

27 Samtidig må man bemærke, at den dobbelte kontingens og den deraf følgende usandsynlighed for koordinationen af kommunikative selektioner ikke eksisterer i ren form. Den må snarere forstås som en problematik, Luhmann bruger til at generere sine iagttagelser ud fra.

synligheden for kommunikation øges, kan man derfor analysere, hvordan de kommunikative muligheder begrænses. Luhmanns centrale begreb for sådanne begrænsninger er strukturer i form af forventninger. Strukturer er betingelser, som begrænser tilslutningsbetingelser i et system. Med Luhmanns ord: "En struktur består altså, uanset hvordan den i øvrigt måtte se ud, af *begrænsningen af de relationer, som er til-ladte i systemet*."²⁸ Begrænsningerne øger sandsynligheden for, at tilhøreren knytter an, eller med systemteoretiske termer: Strukturer sikrer overgangen fra én kommunikativ operation til den næste. Når man kan købe en liter mælk i Brugsen, uden at man er nødt til at udfolde sine retoriske talenter, skyldes det netop eksistensen af fælles forventninger om situationen. Og når der i udgangspunktet er større sandsynlighed for, at eleven adlyder læreren, end at læreren adlyder eleven, så handler det ikke om, at læreren er mere veltalende. Så handler det i stedet om, at der er opstået samfundsmæssige mekanismer, som øger sandsynligheden for, at læreren har noget at sige, og at eleven lytter efter. Jo mere af samfundets kommunikation, der er struktureret af sådanne forventninger, jo mindre er der brug for retorisk overtalelse. For så vidt er forventningsstrukturer og overtalelse funktionelle ækvivalenter: de yder det samme (nemlig større sandsynlighed for at en meddelelse opnår tilslutning), men på forskellig måde.

Den usandsynlige kommunikation II - historisk

Dobbelt kontingens og kommunikationens usandsynlighed er en teoretisk problematik, som man kan gennemspille i forhold til forskellige historiske fænomener og bruge til at generere sine empiriske analyser med. Luhmann tager fat i nogle del-aspekter af kommunikationens usandsynlighed og hævder, at det i udgangspunktet er usandsynligt, at man forstår hinanden, at man får kontakt uden for den

28 Luhmann (2000), side 332.

snævre kreds af tilstedeværende, og endelig at man får succes, det vil sige at kommunikationen antages og anvendes som præmis for videre adfærd.²⁹ Der er således forståelses-, kontakt- og motivationsproblemer indbygget i problemet om dobbelt kontingens. Luhmann analyserer her ikke mindst de historiske svar på kontakt- og motivationsproblemer. I forhold til kontaktproblemerne ser han udbredelsesmedier som skrift, tryk og de elektroniske medier som samfundsmæssige svar. Luhmann tillægger fremkomsten af skrift og bogtrykkerkunsten stor betydning. Bogtrykkerkunsten er som udbredelsesmedie et svar på det usandsynlige i, at meddelelsen når en adressat, som ikke er fysisk til stede. Skriften og ikke mindst bogtrykkerkunsten håndterer ét problem, nemlig det at få kontakt med personer, som ikke er fysisk til stede. Men det potenserer samtidig et andet problem, nemlig problemet i at motivere til tilslutning. Skrift har det med at gøre afvisningen af kommunikative tilbud mere sandsynlig (hvad de fleste vil kende fra mails, som kan have en tendens til at skabe misforståelser, som først redes ud, når man griber telefonen eller holder et møde). Mere information kan betyde mindre accept, fordi selektiviteten (og dermed kontingensen) i kommunikationen bliver tydelig; det bliver tydeligt, at der er valgt ud. Så med skriftens udbredelse bliver spørgsmålet om, hvordan der kan motiveres til accept af kommunikation påtrængende.³⁰ En vej lå i retorikken og dennes arbejde med overtalelses- og overbevisningsmidler.³¹ Men retorikken blev et utilstrækkeligt svar på de motivationsproblemer, der lå indbygget i bogtrykkerkunsten og skriftens udbredelse. Skriftlighedens udbredelse gjorde for meget kompleksitet synlig på en gang, retoriske strategier kunne ikke længere løse opgaven alene og tilstrækkeligt stabilt. Der udviklede sig derfor andre og yderligere samfundsmæssige svar på, hvordan motivationen for at antage kommuni-

29 Luhmann (2000), side 199 ff.

30 Luhmann (1997a), side 316, 322.

31 Luhmann (1997a), side 322.

kation kan øges. Ifølge Luhmann er det afgørende evolutionære svar dannelsen og/eller udbredelsen af symbolsk generaliserede medier.

Symbolsk generaliserede medier er strukturer, som øger sandsynligheden for kommunikativ succes, dvs for at der knyttes an. De symbolsk generaliserede medier skal forstås som noget, der muliggør kommunikation uden selv at blive brugt, på samme måde som lys muliggør iagttagelse uden selv at blive brugt.³² Eksempelvis bliver penge ikke opbrugt i økonomiske transaktioner (om end de skifter hænder). Luhmann nævner magt, penge, videnskabelig sandhed, kærlighed, kunst og værdier som sådanne medier.³³ Således accepterer man at betale skat, fordi staten har magt. Man accepterer påstanden om, at jorden er ca. 13,8 mia år gammel, fordi det handler om en videnskabelig sandhed. Man accepterer at afhænde sin vare, fordi man får penge i stedet. Der er således generelle mekanismer, som øger sandsynligheden for, at der knyttes an – det er ikke kun overladt til den enkelte situations retoriske indsats. Luhmann analyserer evolutionen af de symbolsk generaliserede medier og deres evne til at danne sociale systemer. De nærmere historiske studier skal jeg dog ikke komme nærmere ind på her.

Den usandsynlige kommunikation III - kommunikationens paradoks

I løbet af 1980'erne og 1990'erne formulerer Luhmann i stigende grad kommunikationens usandsynlighed som et spørgsmål om, at kommunikation rummer et paradoksalt element.³⁴ Luhmann benytter paradoks-begrebet som betegnelse for kommunikationsinterne ubestemtheder (og ikke kun i strengt logisk forstand), der risikerer at lamme kommunikationen. For så vidt som det "problematiske" ved paradokser er den ubestemthed, de indfører, så

er Luhmanns paradoks- og kontingensbegreb tæt beslægtet.³⁵ Alligevel åbner Luhmann med paradoks-begrebet for nye formuleringer af kommunikationens usandsynlighed. Jeg skal her illustrere paradoksproblematikken dels med et par af retorikkens centrale distinktioner dels med beslutningsbegrebet.

Ifølge Luhmann er kommunikation og iagttagelse tæt forbundet, idet al kommunikation rummer iagttagelse (af information og af meddelelser). Iagttagelse defineres som det at betegne i rammerne af en forskel. Betydningsfulde samfundsmæssige funktionssystemer er eksempelvis funderet i nogle centrale iagttagelsesforskelle (det økonomiske i have/ikke have, det juridiske i ret/uret, det videnskabelige i sandt/falsk og så videre). Også retorikken opererer med en række distinktioner, hvoraf nogle af de mere betydningsfulde er genrekonstituerende, nemlig rose/dadle, anbefale/fraråde og anklage/forsvare (ret/uret).

Det, Luhmann kalder paradokser, opstår, når man anvender distinktionerne på distinktionerne selv. Spørger man eksempelvis, om det er rosværdigt at rose eller dadle, om det kan anbefales at anbefale, og med hvilken ret man skelner mellem ret og uret – ja så lammes man som følge af den ubestemthed, de spørgsmål skaber. For man kan ikke svare på dem uden allerede at have svaret på dem. Der er "programmer", som bestemmer, hvad der er rosværdigt og hvad der er dadelværdigt (i form af norm- og værdisystemer). Men hvordan afgør man, om disse programmer selv er rosværdige eller dadelværdige? Ud fra programmerne selv? Men så har man igen på forhånd svaret på sit eget spørgsmål. Tilsvarende får retssystemet et problem, når det stiller sig selv spørgsmålet om, med hvilken ret det bestemmer, hvad der er ret og uret. Der ligger altså i kommunikationen en truende ubestemthed, fordi man ikke ved, om man skal knytte an til den ene eller den anden side i

32 Esmark (2005), side 234.

33 Luhmann (1997a), side 316 ff.

34 Se bl.a. Luhmann (1991, 1993a, 1993b, 1997c, 2003)

35 For en kritik af Luhmanns paradoks-begreb som unødvendig mystifikation af en problematik om kontingens se Knudsen 2003.

distinktionen – når distinktionen anvendes på sig selv. Det er samtidig en ubestemthed, som man på et systemisk niveau ikke kan appellere sig ud af. Det lægger op til at søge efter andre måder, hvorpå paradokset, ubestemtheden eller kontingensen håndteres.

Kommunikationens paradoksi eller kontingens må håndteres for ikke at lamme den fortsatte kommunikation. Det slutter systemteori- en, at den til stadighed bliver – og kan derfor spørge empirisk efter, hvordan det sker. I modsætning til retorikken antager systemteori- en ikke, at kommunikationens paradokser kan håndteres med argumenter, appeller og veltalenhed. I stedet kan kommunikationens paradoksi forskydes til et mindre forstyrrende sted. Usynliggørelse, forskydning, flytning bliver derfor nogle af de begreber, som Luhmann benytter i sin analyse af, hvordan sandsynligheden øges for kommunikation. I stedet for retorikkens begreb om appelformer kunne man med en neologisme tale om uopmærksomhedsformer, dvs. former som fjerner opmærksomheden fra kommunikationens paradoksi. Sådanne alternative måder at håndtere kontingens på (= at afparadoksere) skal jeg give nogle eksempler på med udgangspunkt i Luhmanns beslutningsbegreb, som jeg derfor først kort præsenterer.

Beslutninger har ikke mindst betydning for organisationer (man kan ikke forestille sig en organisation, som ikke træffer beslutninger), ligesom beslutninger i en sociologisk optik altid er kommunikerede beslutninger. Luhmann definerer det at beslutte som det at betegne inden for rammerne af en forskel, hvor det særlige ved beslutningens forskel er, at den har karakter af et alternativ. Inden for beslutningens alternativ kunne man pege på den anden side af alternativet, eller man kunne beslutte inden for et andet alternativ. Beslutningen er med andre ord kontingent, den er hverken umulig eller nødvendig. Kunne man kalkulere sig frem til, hvad man skal beslutte, så ville der ikke være tale om en beslutning, men om en beregning. Samtidig rummer beslutningen en performativ

selvmodsigelse, idet den, når den meddeler sig som beslutning, indirekte meddeler, at den også kunne have været anderledes, at den har en "anden side". Således siger den på én og samme tid "dette!" og "men det kunne også være hint!"³⁶ Beslutninger kan således ikke lade være med at pege på deres egen kontingens. Formulerer man beslutningsbegrebet på denne måde, bliver tilslutningen til beslutningen usandsynlig – hvorfor knytte an til en beslutning, som på en og samme tid siger "dette, men det kunne også være noget andet"? Beslutninger står således hele tiden i fare for at forfalde, det vil sige for at følge-beslutninger ikke knytter an til dem.

Her er vi tilbage ved det usandsynlige i, at man opnår kommunikativ tilslutning – i dette tilfælde fra efterfølgende beslutninger. Det er samtidig en usandsynlighed, Luhmann benytter som iagttagelsesgenererende mekanisme i sin organisationsteori. Teoriens omdrejningspunkt bliver analyser af, hvordan organisationssystemer håndterer paradoksen i deres beslutninger.³⁷ Luhmanns ideer om paradokser, herunder ideen om beslutningens paradoksi, er en teoretisk problematik, der åbner for konkrete empiriske analyser. At kontingensen må håndteres ligger som teoretisk præmis, men hvordan det sker er et empirisk spørgsmål. Det udelukker dog ikke, at man kan beskrive nogle af de typiske måder, som beslutningers kontingens håndteres på. Således ser man i organisationers måde at træffe beslutninger på typisk en lang række af mekanismer, som på forskellig vis forskyder og derved usynliggør forskellige aspekter af beslutningernes kontingens. Eksempelvis er en udbredt måde at håndtere beslutningens kontingens på at forskyde den til andre beslutninger. Her taler Luhmann om beslutningspræmisser, som er beslutninger rettet mod andre beslutninger.³⁸ Kontingensen i en beslutning om en given ansættelse kan forskydes ved at begrunde den med mere overordnede beslut-

36 Luhmann (2000a), side 147.

37 Luhmann (2000a, 2003).

38 Luhmann (2000a) side 222 ff.

ninger om organisationens stillingsstruktur eller med henvisning til bestemte målsætninger. Det kontingente i en ansættelse flyttes dermed til organisationens generelle beslutningspræmisser. Det betyder ikke, at kontingensen er væk, men at den blot er blevet forskudt til præmisserne – som iøvrigt selv er beslutninger og dermed også kontingente.

I en analyse af beslutningsprocesser fra 1980-2000 i Frederiksborg Amts Sundhedsvæsen har jeg lokaliseret forskellige måder at håndtere beslutningers kontingens på.³⁹ Her er der en række forskydninger på spil relateret til aspekter af beslutningerne. Med forskydning mener jeg forskellige aktiviteter, som flytter eller "usynliggør" åbenheden i beslutningen. Eksempelvis forskyder høringer, hvem der har truffet en given beslutning. Høringer inddrager så mange aktører i beslutningsprocessen, at det bliver umuligt at sige, hvem der egentlig har truffet beslutningen. Beslutningens hvem er blevet usynlig. Høringer kan også gøre det usynligt, hvornår i den lange beslutningsproces beslutningen er blevet truffet – beslutningens nu er blevet usynligt. Tilsvarende kan man se, hvordan det gøres usynligt, hvad beslutningen egentlig er en beslutning om. Modsat hvad man kunne tro, bliver beslutninger nogle gange mere uklare og upræcise, jo tættere man kommer den endelige beslutning – hvad beslutningen er en beslutning om, forskydes således til fremtidige beslutninger. Beslutningens hvad er blevet usynligt. Typisk ledsages større beslutninger af en mængde formål og begrundelser, som kun er løseligt relateret til beslutningen. Beslutningens formål forskydes mellem en række uigennemskuelige mål/middelsammenhænge. Beslutningens *hvorfor* bliver usynligt.

Eksemplerne har forhåbentlig illustreret, hvad der kan ligge i ideen om forskydning og usynliggørelse af beslutningens paradoksi eller kontingens. Afslutningsvist skal jeg kort atter føre retorikken og systemteorien sammen og diskutere nogle mulige implikationer af deres

ligheder og forskelle.

Konklusioner

Tesen er som sagt, at man i retorik og systemteoretisk sociologi finder en fælles problematik om, hvordan sandsynligheden for, at kommunikation lykkes under kontingente vilkår, øges. Til gengæld finder man i de to traditioner ganske forskellige typer af svar. Hvor retorikken typisk analyserer, hvordan tekster/taler søger at opnå tilslutning gennem overtalelse, der arbejder systemteorien med andre typer af svar.

Skemaet side 30 kan sammenfatte de skitserede forskelle/ligheder.

Talen om "problem" og "løsning" skal ikke forstås sådan, så retorikken og den systemteoretiske sociologi selv har et problem. I stedet er pointen, at de iagttager i rammerne af en problem/løsning distinktion. At forstå noget vil sige at forstå det analyserede som løsning på et problem. Analysen består i at identificere, hvilket problem, det er en løsning på og dermed også i hvilken forstand, det er en løsning.

Retorikken og den systemteoretiske sociologi forfølger forskellige analytiske strategier, som begge er svar på det samme grundproblem – nemlig kontingens og den ikke-selvfolgelige tilslutning. Analyserne udelukker ikke hinanden, men giver forskellige svar på beslægtede spørgsmål. Ifølge Luhmann er der historisk udviklet så betydningsfulde funktionelle ækvi-valenter til overtalelse, at retorikken allerede i 16-1700 tallet efter en kort opblomstring fik en begrænset samfundsmæssig rolle. Der er – jf. nedenstående skema - kommet andre og mere betydningsfulde svar end retorikkens på spørgsmålet om, hvordan man øger sandsynligheden for tilslutning til kommunikation. Men ud fra et sociologisk synspunkt kan det alligevel vise sig at være forhastet at placere retorikken i en historisk blindgyde. I takt med at samfundet og samfundsmæssige delsystemer i stigende grad bliver refleksive, det vil sige kommunikerer om sig selv som kommunikative fænomener, får

39 Knudsen (2004) og Knudsen (2005).

	Problem	Løsning
Retorik	Tilhøreres tilslutning er kontingent fordi den omhandlede sag er kontingent	Overtalelse/overbevisning
Systemteoretisk sociologi	Dobbelt kontingens: kommunikation er usandsynlig fordi både egos og alters kommunikative selektioner er kontingente (hvad er ikke blevet sagt? hvad refererer meddelelsen i virkeligheden til? hvordan reagerer den tiltalte?...) - det giver en potentielt lammende åbenhed.	Begrænsende strukturer Forventninger
	At få kontakt: hvordan få kontakt til nogen, der er udenfor den umiddelbare tilstedeværelse?	Udbredelsesmedier
	At motivere til tilslutning: hvordan øge sandsynligheden for at kommunikation antages og anvendes som præmis for egen adfærd?	Symbolsk generaliserede medier
	Indbyggede paradokser, som peger på kommunikationens kontingens og truer med at lade den bryde sammen indefra.	Usynliggørelse og forskydninger af paradokserne til mindre forstyrrende steder

retorikken en fornyet rolle. Spin-doktorer, branding-koncepter og væksten i kommunikationsuddannelser kan tages som indikation for den tese. Men samtidig findes der - som skitse-ret - i dag mange forskellige svar på, hvordan sandsynligheden for tilslutning øges. Der er således grund til at holde fast i såvel retorikkens som den systemteoretiske sociologis analyser af kommunikation.

Jeg skal nedenfor ud fra et sociologisk perspektiv argumentere for, at der kan være fordele for de to discipliner i at iagttage hinanden. Det handler ikke om at fusionere retorik og

sociologi, eller om at retorikken skal blive sociologi eller vice versa. I stedet handler det om at øge de empiriske analyse-muligheder, om at få placeret analyserne i en historisk-funktionel sammenhæng og om at styrke disciplinernes respektive foki gennem en gensidig iagttagelse. Lad mig tage de nævnte punkter et ad gangen.

Ingen teoretisk fusion

De to teoretiske traditioner har afsæt i samme spørgsmål, nemlig spørgsmålet om, hvordan sandsynligheden for kommunikation øges.

Samtidig har de, som skitseret, en række forskellige videnskabsteoretiske præmisser.⁴⁰ Det vil derfor næppe være en farbar vej at forsøge at smelte dem sammen. I stedet gælder det om at fastholde dem som distinkte, komplementære optikker, der kan give forskellig indsigt om det samme grundspørgsmål.

Empiriske eksperimenter

På et konkret empirisk-analytisk niveau kan man anskue systemteorien og retorikken som forskellige analysestrategier, der konstruerer deres genstande på forskellig vis, med en særlig synlighed til følge. Det konstruktivistiske aspekt ved videnskabelige analyser betyder ikke, at alle analyser bliver lige gode, men at det gælder om at gøre analysens videnskabsteoretiske præmisser og konstruktion så transparent som muligt.⁴¹ Og det betyder, at der kommer nye muligheder for at eksperimentere med forskellige analytiske tilgange i studiet af kommunikation. Skal man analysere kommunikation i en organisation, kan man eksperimentere med både en systemteoretisk og en retorisk analyse. Den systemteoretiske kan eksempelvis analysere de forskellige forskydningsstrategier, der er på spil i kommunikationen, mens den retoriske kan analysere forskellige appelformer og figurer. Retorikken og systemteorien kan begge analysere den samme kommunikation, men deres blikke er følsomme for noget forskelligt. Deres analyser kan supplere hinanden, netop fordi de

40 En videre bearbejdning af forskelle og ligheder mellem retorik og systemteori (deres erkendelsesteori, deres begreber om forståelse, tekst, autor/adressat, videnskab, analyse osv.) kan formentlig gøres udbytterigt ved at inddrage hermeneutikken, som både retorik og systemteori har en lang række berøringspunkter med. For forholdet mellem systemteori og hermeneutik se fx Iser (2000), s. 83ff, Kneer og Nasschi (1991), Schneider (1992), Esposito (1996).

41 Hvilket også er et argument mod en teoretisk fusion, som netop risikerer ikke at kunne holde analysens teoretiske præmisser klare. Konstruktionsprincipperne for analysen bliver uklare, hvilke antagelser er analysen baseret på?

arbejder med fælles problematikker. Man må så i de konkrete analyser afgøre, hvilken type analyse, der tegner mest frugtbart i forhold til det givne materiale.

Placere i sammenhæng

For at forstå retoriske fænomener må man placere dem i en sammenhæng. Og her er forslaget, at den systemteoretiske sociologi kan levere nogle bud på en sådan historisk-funktionel ramme gennem sine analyser af forskellige andre måder, som kommunikationens kontingens håndteres på. Det vil sige gennem sine analyser af funktionelle ækvivalenter til overtalelse. Retorikken kunne supplere retorikhistoriens beskrivelse af den retoriske traditions indre udvikling med analyser af retorikkens samfundsmæssige kontekst. Det vil gøre det muligt for retorikken at analysere og diskutere overtalelsens funktioner og former i forskellige historiske og samfundsmæssige sammenhænge. Ved at inddrage alternativer til overtalelse, kan retorikken perspektivere overtalelsen i forskellige situationer og historiske kontekster. Ved at placere sig i en kontekst kan retorikken skarper præcisere sig selv og sin problematik.

Styrke fokus

Retorikken har, som de fleste andre fag, en løbende diskussion af sin egen selvbeskrivelse, det vil sige af, hvad der konstituerer fagets enhed – en diskussion af, hvad retorik "er". I forhold til de fleste andre videnskabelige discipliner er retorik meget traditions-orienteret i sin selvforståelse- og beskrivelse⁴² (og eftersom den retoriske tradition selv er kontingent, kan man diskutere den uendeligt). Men i dagens konkurrence mellem forskellige videnskabelige tilgange til kommunikation er det ikke nok at være traditions-fortolker. Videnskabelig aktivitet rummer krav om nye indsigter. Og her kan den systemteoretiske sociologi muligvis give

42 *Philosophy and Rhetoric*

input til en retorisk selvbeskrivelse, som fastholder fokus ved at supplere den stadige traditions-fortolkning med en særlig problematik (som man så kan finde mange bud på i traditionen). En mindre traditionsbaseret og mere problembaseret selvbeskrivelse kan vise sig at være forskningsproduktiv. En sådan problembaseret selvbeskrivelse kan muligvis udvikles blandt andet ved at trække på sociologiske analyser af kontingens-håndtering. Analyser man på en gang kan lade sig inspirere af og skrive sig op imod. Hvis retorikken vil kunne reflektere og beskrive sig selv, så må den kunne placere sig og sine analyser i en historisk-samfundsmæssig sammenhæng – og ikke kun reflektere sig i forhold til sin egen tradition og opståen i antikken.

Hvad den systemteoretiske sociologi angår, ligger der en fortsat udfordring i at opretholde – for ikke at sige udbygge – en forskel til retorikken. Sociale systemer bliver i stigende grad refleksive om sig selv. Eksempelvis arbejder organisationer i stigende grad på at brande sig selv, de arbejder på at beskrive sig selv ud fra en forventning om, at deres selvbeskrivelse kommer til at fungere som information for andre. Det er kommunikation, der er ganske bevidst

om sig selv som kommunikation – og det er kommunikation, som gerne vil overtale og dermed ligger en retorisk analyse nær. Og så er den relativt let at gå til empirisk. Men vil den systemteoretiske sociologi have selvstændig berettigelse, så må den undgå at blive til retorik; den må fortsætte udviklingen af kommunikationsstudier, som ikke primært fokuserer på de intentionelle aspekter ved refleksiv kommunikation. Pt finder man færre analyser af virksomheders daglige strøm af beslutninger og oftere analyser af virksomhedernes egen diskurs om sig selv. Ligeledes finder man færre analyser af basal økonomisk kommunikation og flere analyser af økonomiens kommunikation om sig selv. Her gælder det blandt andet om at udvikle analyser af kommunikationssystemernes basale operationer og ikke kun af kommunikationssystemernes bevidste selvstillinger. Hvad betyder det eksempelvis at anskue betalinger som kommunikation? Og hvilke nye typer analyser giver det anledning til? Her må den systemteoretiske sociologi styrke sit fokus ved ikke at fokusere på kommunikationens intentionelle aspekter.

Om forfatteren:

Morten Knudsen er adjunkt på Institut for Organisation og Arbejdssociologi, Copenhagen Business School. Han har blandt andet skrevet *Beslutningens vaklen – en systemteoretisk analyse af moderniseringen af et amtskommunalt sundhedsvæsen 1980-2000*, 2004.

E-post: mk.ioa@cbs.dk

Litteratur

- Aristoteles (1983): *Retorik*. Museum Tusulanum, København.
- Charland, Maurice (2003): "The Constitution of Rhetoric's Tradition", i: *Philosophy and Rhetoric*, vol. 36, nr. 2/2003, side 119-134
- Esmark, Anders (2005): "Medier og semantik - Niklas Luhmanns yndlingsstrukturer", i Esmark, Anders, Carsten Bagge Laustsen og Niels Åkerstrøm Andersen (2005): *Poststrukturalistiske analysestrategier*. Roskilde Universitetsforlag, Frederiksberg, side 223-252.
- Espósito, Elena (1996): "Observing Interpretation: A Sociological View of Hermeneutics" i MLN (*Modern Language Note*) nr. 111.
- Fafner, Jørgen (1977): *Retorik. Klassisk og moderne*. Akademisk forlag, København.
- Gadamer, Hans-Georg (1990): *Wahrheit und Methode. Grundzüge einer philosophischen Hermeneutik*. J.C.B. Mohr, Tübingen.
- Iser, Wolfgang (2000): *The Range of Interpretation*. Columbia University Press, New York.
- Jørgensen, Charlotte, Christian Kock og Lone Rørbech (2006 [1994]): *Retorik der flytter stemmer. Hvordan man overbeviser i offentlig debat*. Retorikforlaget, e-bog: www.retorikforlaget.dk/e.
- Kjeldsen, Jens E. (2004): "11. septembers visuelle

- retorik", i *Rhetorica Scandinavica* nr 29+30/2004, side 50-69.
- Kneer, Georg og Armin Nassehi (1991): "Verstehen des Verstehens. Eine systemtheoretische Revision der Hermeneutik" i *Zeitschrift für Soziologie* Jg. 20, Heft 5.
- Knudsen, Morten (2003): "Paradoksi eller kontingens" i *Nordiske Organisationsstudier* nr. 2, årg. 3/2003, side 125-130
- (2004): *Beslutningens vaklen. En systemteoretisk analyse af moderniseringen af et amtskommunalt sundhedsvesen 1980-2000*. Ph.d.-afhandling, Handelshøjskolen i København, Samfundslitteratur.
- (2005): "Displacing the Paradox of Decision-making - The Management of Contingency in the Modernization of a Danish County" i Seidl, David og Kai Helge Becker (red.)(2005): *Niklas Luhmann and Organization Studies*. Liber & Copenhagen Business School Press.
- Lindhardt, Jan (1975): *Retorik*. Berlingske Forlag, København.
- Luhmann, Niklas (1991): „Sthenographie und Euryalistik“, i Gumbrecht, Walther og Pfeiffer (red.): *Paradoxien, Dissonanzen, Zusammenbrüche: Situationen offener Epistemologie*. Suhrkamp, Frankfurt am Main
- (1993a): „Die Paradoxie der Form“ i Baecker, Dirk (red.): *Probleme der Form*. Suhrkamp, Frankfurt am Main.
- (1993b): *Das Recht der Gesellschaft*. Suhrkamp, Frankfurt am Main.
- (1997a): *Die Gesellschaft der Gesellschaft*. Suhrkamp, Frankfurt am Main.
- (1997b): *Iagttagelse og paradoks. Essays om autopoietiske systemer*. Gyldendal, København.
- (1997c): "Tautologie und Paradoxie in den Selbstbeschreibungen der modernen Gesellschaft", i Luhmann, Niklas (1997): *Protest: Systemtheorie und soziale Bewegungen*. Suhrkamp, Frankfurt am Main.
- ([1984]2000): *Sociale systemer. Grundrids til en almen teori*. Hans Reitzels Forlag, København.
- (2000a): *Organisation und Entscheidung*. Westdeutscher Verlag, Opladen.
- (2003): "Beslutningens paradoksi", i Højlund, Holger og Morten Knudsen (red.)(2003): *Organiseret kommunikation – systemteoretiske analyser*. Forlaget Samfundslitteratur, København.
- Mølster, Ragnhild (2004): "Retorikk og etikk i journalistisk fjernsynsdokumentar", i *Rhetorica Scandinavica* nr. 29+30/2004, side 37-49.
- Nielsen, Karsten Hvidtfelt (2003): "Ciceros udfordring, et sprogteoretisk essay", i *Rhetorica Scandinavica* nr. 25/2003, side 29-44
- Nielsen, Niels Møller (2003): "Corporate branding – og den retoriske grundsituation", i *Rhetorica Scandinavica* nr. 28/2003, side 48-58.
- Perelman, Chaim og L. Olbrechts-Tyteca (1971): *The new rhetoric: a treatise on argumentation*. University of Notre Dame Press.
- Portnoy, Alisse Theodore (2003): "Defining, Using, and Challenging the Rhetorical Tradition" i *Philosophy and Rhetoric* 36.2, side 103-108
- Sandvik, Margareth (2004): "Valgkamp på tv. Står nøytralitetsidealet for fall?" i *Rhetorica Scandinavica* nr. 29/30, side 15-36.
- Schneider, Wolfgang Ludvig (1992): "Hermeneutik sozialer Systeme, Konvergenzen zwischen systemtheorie und philosophischer Hermeneutik", i *Zeitschrift für Soziologie* Jg. 21, Heft 6.
- Simmel, Georg ([1908]1992): *Soziologie. Untersuchungen über die Formen der Vergesellschaftung*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- (1998): *Hvordan er samfundet muligt? Udvalgte sociologiske skrifter*. Gyldendal, København.
- Vickers, Brian (1988): *In Defense of Rhetoric*. Clarendon, Oxford.
- Villadsen, Lisa Storm (2002): "Dyre ord, men hvad dækker de? Teori, metode og model i retorisk kritik", i *Rhetorica Scandinavica* nr. 23, side 6-20
- Öberg, Lisa (2003): "Den som ej äger en lätt gång måste öva sig". Om kroppens och dräktens retorik i sjuksjöterskyrket 1850-1950", i *Rhetorica Scandinavica* nr. 27, side 68-82.